

ORTA ASYA TİCARETİNDE ÇİN NÜFUZU

Gülperi GÜNGÖR

GÜLPERİ GÜNGÖR

Analiz No : 2020 / 18

04.06.2020

Çin, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, 1990lardan itibaren yeni bağımsız olan Orta Asya ülkeleri ile altyapı bağlantılarını, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Beş Orta Asya ülkesinin üçü ile sınırdaş olan Çinin güvenliği için, bu ülkelerin önem arz etmesinin yanında, bölgenin sahip olduğu enerji ve mineral kaynakları ile Orta Asyadaki yeni pazarlar Çinin ilgi odağında olmuştur.

1978de reform ve açılım ile piyasa ekonomisine geçen Çin, doğusundaki deniz kıyılarındaki bölgeler üzerinden bir kalkınma planlaması uygulamaya başlamıştır. Orta Asya devletlerinin bağımsızlığı sonrasında ise Çin, batı bölgelerinin güvenliği için, sınırdaşı olan ve Sincan Uygur Özerk Bölgesi ile tarihsel bağlantısı olan üç Orta Asya ülkesi (Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan) ve Rusya ile Şangay Beşlisi çatısı altında işbirliği mekanizmaları geliştirmeye başlamıştır (daha sonra Özbekistanın dahil olması ile Şangay İşbirliği Örgütü olmuştur). Bunun yanında Orta Asya devletleri ile ticari ilişkiler ve altyapı geliştirmede işbirlikleri ile Çin, kendi batı bölgelerinin ekonomik kalkınması planını da ortaya koymuştur. Bu yüzden Çinin Orta Asyaya ticari açılımı çifte açılım olarak da adlandırılmaktadır.[1] Sincan Uygur Özerk Bölgesi bu açılımda köprü görevi üstlenmiş, örneğin 1992den itibaren düzenlenen Urumçi Sınır Bölgesi Ekonomi ve Ticaret Fuarı uzun yıllar boyunca Çinin batısındaki en büyük ticaret fuarı olmuştur.[2] 2013 yılında Xi Jinpingin Kazakistanda ilan ettiği Kuşak ve Yol Girişimi ile Çin, 90larda başlattığı batı kalkınma projesinin kapsamını genişletmiştir. Çinin önce Batı Kalkınma Planı ve daha sonra Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Asyada geliştirdiği altyapı projeleri ve yatırımlar, Çin ve Orta Asya ülkelerinin ticari ilişkilerinin gelişmesine ve Çinin Orta Asya ticaretinde şu an başat bir aktör olmasına katkıda bulunmuştur.

Orta Asyanın 2019 ticaret verilerine baktığımıza, öncelikli olarak, Türkmenistanın dış ticaretinin büyük oranda Çine olan gaz ihracatına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Trademap verilerine göre, Türkmenistanın dünyaya toplam ihracatı 2019da 9,9 milyar

dolar olmuştur ve yaklaşık 8.7 milyar dolarlık ihracatı Çine gerçekleşmiştir. Türkmenistanın ihracatında 8.6 milyar dolarlık petrol gazları ve diğer gazlı hidrokarbonlar GTİP kodlu ürünlerinin tamamının alıcısının Çin olduğu görülmektedir.

Çinin Türkmenistan ticaretinde bu ağırlığının birkaç nedeni bulunmaktadır. 2009 yılına kadar Rusya Türkmen doğalgazının önemli bir alıcısı idi ve Türkmen doğalgazını Avrupaya yeniden ihraç ediyordu. 2009da Türkmen gazını Rusyaya taşıyan doğal gaz boru hattında bir patlama meydana gelmesi, Rusya ve Türkmenistanın bu olaydan birbirlerini sorumlu tutmaları ilişkileri germiştir. Rusya 2009 yılında Türkmenistandan gaz ithal etmeyi bırakmış, 2010da ithalata yeniden başladıysa da, daha sonraki fiyat anlaşmazlıkları nedeniyle 2016 yılında Türkmenistandan doğalgaz ithalatını tamamen durdurmuştur.

Çin ise toplam enerji tüketiminde ağırlıkta olan kömür tüketimini azaltma planı ile doğal gaz ihracatını arttırmıştır. Çinin artan bu talebi ile 2019 yılında Çin tarafından tüketilen doğalgazın %15i Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'dan ithal edilmiştir.[3] 2009da Türkmenistandan başlayarak, Özbekistan ve Kazakistandan sonra Çine ulaşan Orta Asya-Çin Doğalgaz Boru Hattının hizmete başlaması ile Çinin Orta Asya enerji pazarında etkisi artmıştır. Çinin Türkmenistan ticaretinde bu başat rolüne karşın, Rusya nihayetinde etkinliğini arttırmak için harekete geçmiş, 2019da Rusya'nın Gazprom'u ve Türkmenistan arasında 5 yıllık bir gaz alım anlaşması imzalanmıştır.[4]

Kazakistanın 2019 yılındaki ihracatında, Türkmenistana göre, ihraç edilen ülke ve ürün çeşitliliği daha fazla bulunmaktadır. Kazakistanın 2019da gerçekleştirdiği toplam 58 milyar dolarlık ihracatındaki ürünlerin ilk sırasında, petrol ve doğal gaz gelmektedir. Kazakistanın ihracatında, 8.2 milyar dolarlık petrol ihraç ettiği İtalya ilk sırada yer alırken, Çin ikinci sırayı almaktadır. Kazakistanın Çine 7.8 milyar dolarlık ihracatında, petrol ve doğalgaz ürünleri ilk sırada gelirken bunun yanında bakır ve bakırdan eşya, kıymetli metal cevherleri, demir ve çelik, uranyum gibi radyoaktif kimyasal elementler, çinko ve çinkodan eşyalar da önemli bir paya sahiptir.

Orta Asyadaki toplam ticaret hacminin büyük kısmını oluşturan Türkmenistan ve Kazakistana göre az olsa da, Özbekistan da bir doğalgaz ihracatçısı ülkedir. 2019daki ticaret tablosuna baktığımızda, Özbekistanın ihraç ettiği gazın büyük oranda, alıcısının Çin olduğu görülmektedir. Özbekistan 2019da 1.3 milyar dolarlık doğal gaz ihracatının 1.1 milyar dolarını Çin ile gerçekleşmiştir. Bunun dışında pamuk, bakır ve bakırdan eşya ürünleri Çine ihraç edilen ürünler arasında ilk sıralardadır. Çin Özbekistanın ihracatında bir numaralı ülke olarak yer alırken, listede Rusya onu takip etmektir.

Özbekistan Orta Asya ülkeleri arasında nüfusu en fazla olan ülkedir (33 milyon), bu yüzden Çin mallarının ihracı için önemli bir pazar sayılmaktadır. Özbekistanın 2019 ithalatında 3.5 milyar dolar ile Çin ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca Özbekistanda 2016dan sonra hükümet değişikliği olması ve ardından yapılan reformlar Özbekistanı yatırımcılar açısından cazip hale getirmiştir. Her ne kadar Covid-19 sebebi ile 2020 yılı için Özbekistanın ticaret hedefinde Çin ilk sırada yer almasa da,[5] doğrudan yabancı yatırımlarda Çinin ilk sırada olagelmesinin[6] ve önemli altyapı projelerinin oluşturulmasının Çin- Özbek ticari hacminin gelecek yıllarda da genişlemesini sağlayacağı düşünülmektedir.

2019 yılında yaklaşık 2 milyar dolarlık ihracat gerçekleştiren Kırgızistanın en çok ihracat yaptığı ülkeler sırası ile: İngiltere, Kazakistan, Rusya, Özbekistan, Türkiye ve Çindir. Başta altın olmak üzere kıymetli metaller Kırgızistanın ihracatında en büyük ekonomik paya sahiptirler. Kırgızistanın Çine ihracatında kıymetli metal cevherleri, tütün, mineral maddeler başta gelirken, Çine toplam ihracatı 2019da 81 milyon dolar olmuştur. Ancak Kırgızistanın 2019da dünyadan toplam 4.9 milyar dolarlık ithalatında Çin 1.7 milyar dolar ile ilk sırada yer almaktadır. Kırgızistanın Çinden ithalatı ile Çin'e ihracatının rakamları arasındaki uçurum dikkat çekmektedir.

Ayrıca önemli bir husus şudur ki, Kırgızistan'ın Çine devlet borcu 1.8 milyar dolardır ve Kırgızistan şu anda dünyada Çin'e en borçlu beşinci ülkedir (GSYİH'ya oranla).[7] Çin, Kuşak ve Yol çerçevesinde altyapı projeleri oluştururken ve yeni pazarlar açarken, Çinin verdiği kredilerin borç tuzağı diplomasisine dair endişeleri gündeme getirdiğini ve Orta Asya ülkelerinde protestolara sebebiyet verdiğini de bu noktada kaydetmek gerekir.

Tacikistanın 2019da ihracatında ilk beş ülke sırasıyla, Türkiye, İsviçre, Kazakistan, Özbekistan ve Çindir. Tacikistanın Çine 84 milyon dolarlık ihracatında başlıca ürünler metal cevherleri ve pamuktur. Tacikistanın ithalatında ise Rusya ve Kazakistandan sonra Çin 605 milyon dolar ile üçüncü sırada yer almaktadır.

Türkmenistan'ın 2019 ithalatında Türkiye ve Rusyadan sonra Çin 431 milyon dolar ile 3. Sıradadır ve Kazakistan ithalatında ise Çin 6.5 milyar dolar ile Rusyadan sonra 2. Sırada bulunmaktadır. Tüm Orta Asya ülkelerinin Çinden ithalatında katma değeri yüksek makinalar, mekanik cihazlar ve aletlerin; bunların aksam ve parçalarının ilk sırada geldiği görülmektedir. Ayrıca Orta Asyadan pamuk gibi hammadde ürünlerini ithal eden Çinin bu hammaddeleri işleyerek ürettiği tekstil ürünleri, Orta Asya ülkelerinin ithalatında ilk sıralarda yer almaktadır.

Çinin ayrıca Orta Asyaya akıllı şehir projeleri kapsamında yapay zeka yüz tanıma kameraları, trafik izleme sistemleri gibi yüksek teknoloji ürünleri ihraç etmesi[8], bu şekilde Orta Asya ülkelerinin dijital altyapısını inşa etmesinde katkıda bulunurken, güvenlik ve gözetim alanlarında işbirliği mekanizmaları da kurma çabasını göstermektedir. Orta Asya ülkelerine sığınan Uygurların Çine iadesi anlaşması gibi[9] örneklerin de gösterdiği üzere, bu işbirliği mekanizmaları ve Çinin Orta Asya ticaretindeki nüfuzu Çinin dış politikasına ve iç politikasına Orta Asya ülkelerinden destek bulmasını sağlamaktadır.

**Fotoğraf: Financial Times*

[1] Mingjiang Li, "From Look-West to Act-West: Xinjiangs Role in China □□□□□□□ Asian Relations, *Journal of Contemporary China*, 25 (100), 2016, sf. 517.

[2] A.g.e., sf. 518.

[3] Çinin doğalgazının yüzde 15ini Orta Asyadan karşıladı, *Atavatan Türkmenistan*, 7 Ocak 2020, https://www.atavatan-turkmenistan.com/tr/genel/inin-dogalgazinin-yzde-15ini-orta-asyadan-karsiladi/

[4] Türkmenistan, Rusya ile beş yıllık doğal gaz satım sözleşmesi imzaladı., *TRT Avaz*, 4 Temmuz 2019, https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/turkmenistan-rusya-ile-bes-yillik-dogal-gaz-satim-sozlesmesi-%20%20imzaladi/5d1e001a01a30a1eb06e10bb

[5] Внешнеторговый оборот в Республике Узбекистан (январь 2020 года), *ГОСУДАРСТВЕННЫЙ КОМИТЕТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН ПО СТАТИСТИКЕ*, 25 Şubat 2020, https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/8591-vneshnetorgovyj-oborot-respublike-uzbekistan-yanvar-2020-goda

[6] Reforms make Uzbekistan attractive to investors," *China Daily*, 20 Nisan 2019, https://global.chinadaily.com.cn/a/201904/20/WS5cba7331a3104842260b74a6.html

[7] The Ferghana Valley Railway Should Never Be Built, *Middle East Institute*, 17 Mart 2020, https://www.mei.edu/publications/ferghana-valley-railway-should-never-be-built#_ednref5

[8] Chinas Surveillance State Has Eyes on Central Asia, *Foreign Policy*, 15 Kasım 2019, https://foreignpolicy.com/2019/11/15/huawei-xinjiang-kazakhstan-uzbekistan-china-surveillance-state-eyes-central-asia/

Yazar Hakkında :

Gülperi Güngör, 2015 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. 2020 yılında ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü □□□□ yüksek lisans derecesini almıştır. Ocak 2020 □□□□□□□□ katılmıştır. Güngör, Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde doktor adayıdır. Mart 2025 sonrasında doktora çalışmasını yürütmek üzere Sheffield Üniversitesi'nde bulunan Güngör, AVİM'de Gayrimukim Uzman olarak görev yapmaya başlamıştır.

Atıfta bulunmak için: GÜNGÖR, Gülperi. 2026. "ORTA ASYA TİCARETİNDE ÇİN NÜFUZU." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No.2020 / 18. Haziran 04. Erişim Kasım 08, 2026. https://avim.org.tr/tr/Analiz/ORTA-ASYA-TICARETINDE-CIN-NUFUZU

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax**: +90 (312) 438 50 26
@avimorgtr
https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi
E-Posta: info@avim.org.tr
http://avim.org.tr

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır